

МИКОЛА КУЛЬБОВСЬКИЙ

ГОЛОСОМ СОПІЛКИ

Вправи, етюди, п'єси, ансамблі

Підручник для
дитячих музичних шкіл

1-2 класи

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 78.087.5
ББК 85.315.3
К 90

Рецензенти:

Водяний Б.О. — кандидат мистецтвознавства, доцент інституту мистецтв
Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка

Сидір М.В. — вчитель-методист Тернопільської Української гімназії
ім. І. Франка

Кульбовський М.

К 90 Голосом сопілки: Вправи, етюди, п'єси, ансамблі.
Підручник для дитячих музичних шкіл. 1-2 класи /
М. Кульбовський. — Тернопіль : Навчальна книга –
Богдан, 2017. — 224 с.
ISBN 978-966-10-2056-5

У пропонованому підручнику розглянуто будову та особливості гри на хроматичній сопілці, нотні вправи, етюди, п'єси, ансамблі та пісні у супроводі фортепіано.

Видання сприятиме розвитку музично-виконавських навичок музикантів-початківців, розширить їхній музичний репертуар та формуватиме художні смаки.

Підручник може бути використаний також для навчання гри на флейті, гобої та кларнеті.

УДК 78.087.5
ББК 85.315.3

ПЕРЕДМОВА

У зв'язку з введенням у навчальний процес ДМШ нового інструмента сопілки виявилась повна відсутність конструктивно-технічного матеріалу (вправи, етюди) та відповідного до можливостей інструмента педагогічного репертуару. Це й спонукало автора до створення вкрай необхідного підручника «Голосом сопілки», щоб заповнити педагогічну прогалину в системі музичного виховання дітей.

Голосом сопілки
Ліс мені повів
Пісню солов'їну,
Тугу тополину,

Пахощі гаїв.
Голосом сопілки
Відгукнулось поле —
Золотим колоссям

В серці розлилося,
Зашуміло тільки...
Голосом сопілки
Розказати мушу

Про гаї поліські,
Про лани подільські,
Що чарують душу.
Голосом сопілки

Пісню заспіваю
Про щасливу долю,
Про добро і волю,
У рідному краї.

*Микола Кульбовський,
м. Хмельницький*

ЧОМУ САМЕ СОПІЛКА?

Фізіологами та психологами встановлено, що діти молодшого віку можуть добре навчатися грі на духових інструментах без шкоди для здоров'я з 10-11 років. Але в цьому віці у них вже до певної міри сформувались життєві погляди, смаки та уподобання. І більшість з них попри музику хочуть займатися спортом, моделюванням, конструюванням, вчитися танцювати, співати, грати на гітарі. Тільки не на духових інструментах, де потрібна щоденна важка й виснажлива праця вправління, особливо на «важких» духових інструментах. Тому батькам десяти-одинадцятирічних хлопчаків дуже важко залучити їх до навчання в ДМШ. А звідси й велика плинність на даному відділі.

Семи-дев'ятирічні діти самі тягнуться до науки, хочуть навчатися грі на музичних інструментах. І ... вибирають переважно фортепіано або гітару. Усе

залежить від музичної культури батьків і їх вміння переконати в доцільності вибору, виходячи з реалій життя.

Цю дилему успішно розв'язали там, де ввели клас сопілки як проміжний етап до освоєння класичних духових інструментів.

Два-три роки навчання грі на сопілці дають можливість семи-дев'ятирічним діточкам осмислити особливості виконавського дихання, засвоїти елементи музичної грамоти та ноточитання, освоїти деякі виконавські штрихи, динамічні відтінки, набуті вправності в координації рухів пальців зі звукодобуттям, розуміти структурність музичних творів, набуті певного артистизму в концертних виступах, збагатити свою пам'ять музичним репертуаром тощо.

Діти, слухаючи на академічних концертах гру на різних духових інструментах,

ВИГЛЯД ХРОМАТИЧНОЇ СОПІЛКИ З ДВОХ БОКІВ

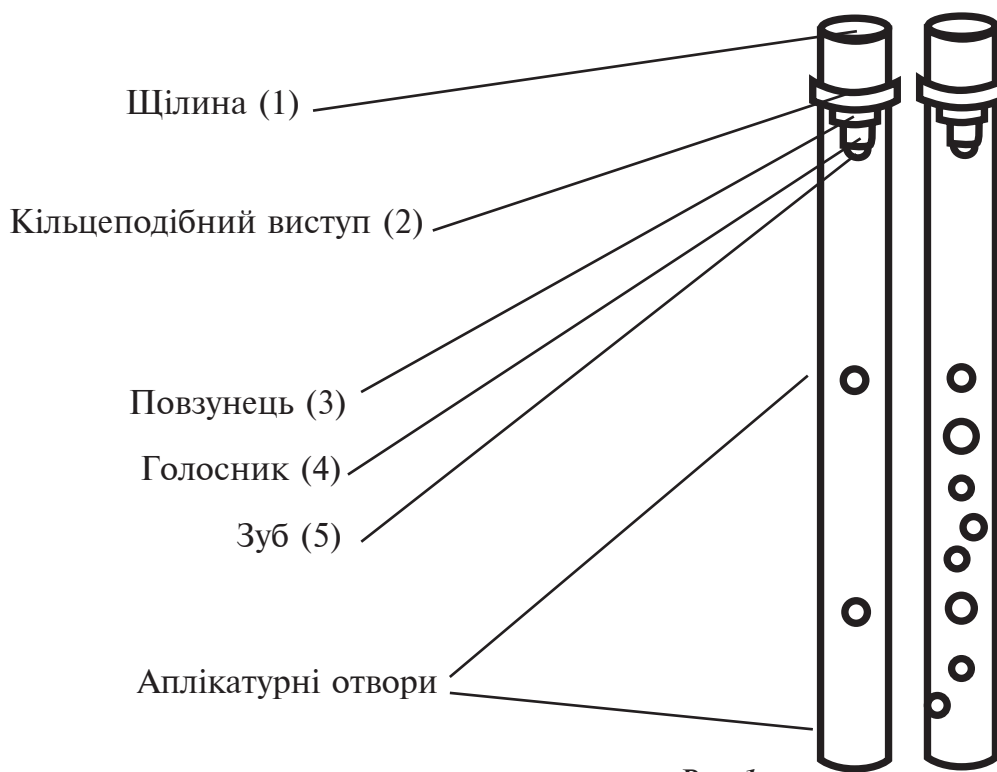

Рис. 1

за два-три роки формують власне ставлення та уподобання до того чи іншого інструмента. Зрештою, обирають згодом той інструмент, який ближче до душі. І це може стати згодом їх професійним вибором.

Більшість викладачів духових інструментів у ДМШ ще в студентські роки вивчали споріднені інструменти, в тому числі й сопілку. Ті з них, кому це не вдалося, можуть не засмучуватись: надолужити втрачене можна за декілька тиж-

нів літньої відпустки. Варто лише взяти цей підручник і простудіювати «Пояснювальну записку» та освоїти початкові вправи і п'єси.

Завдяки простоті конструкції хроматичної сопілки її освоєння дається легко. Адже народні умільці самі виготовляють діатонічні сопілки й по слуху освоюють гру на них.

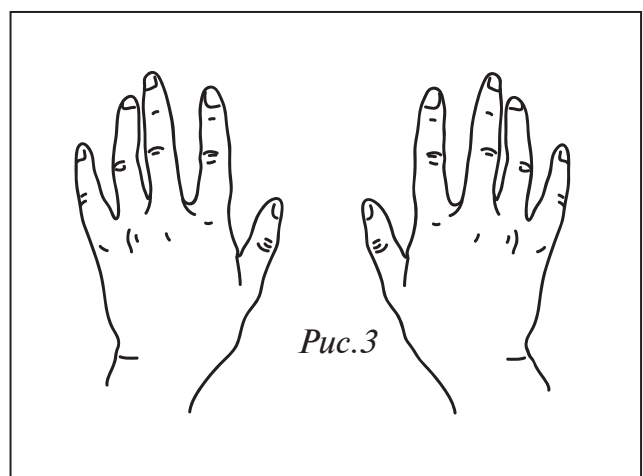
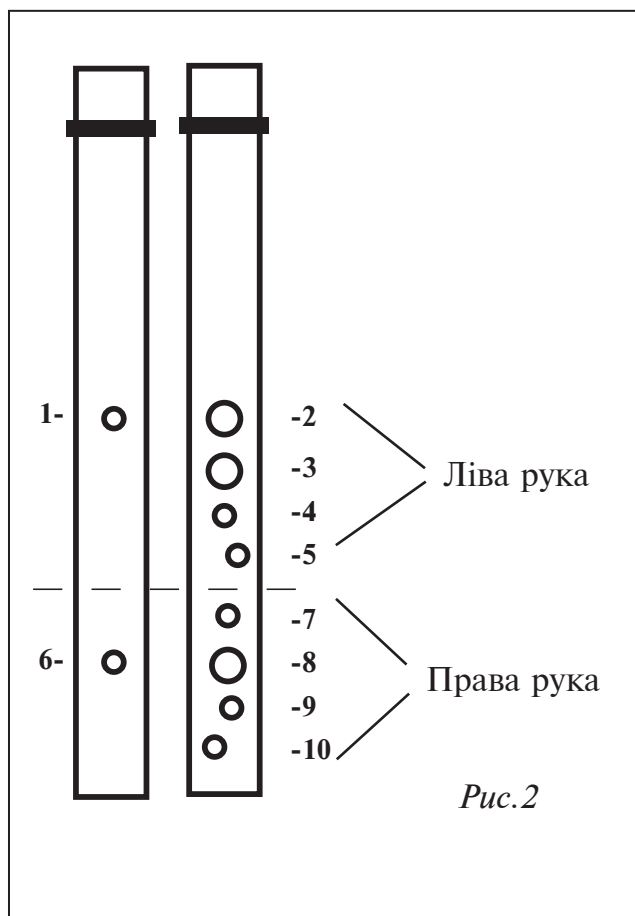
Ознайомлення учнів із сопілкою розпочинається з розповіді про її будову та її виражальні особливості.

БУДОВА ХРОМАТИЧНОЇ СОПІЛКИ

Хроматична сопілка, виготовлена Мельнице-Подільською фабрикою музичних інструментів, має довжину 32 см, в діаметрі — 2 см (рис. 1). Верхній кінець

сопілки має денце з отвором для вдування повітря щілина (1). Тому такий вид сопілки називається денцівка. Щілина закінчується голосником нижче кільцеподібного обідка (2). Край голосника (4) має скісний зріз («зубчик») (5), об який розсікається струмінь повітря.

Денце покрите пластмасовим кружечком, що запобігає надмірному зволоженню слиною під час гри. Нижче від голосника розміщені два отвори для великих пальців (рис.2 — 1, 6). Вісім аплікатурних отворів (рис.2 - №№ 2-5, 7-10) знаходяться з протилежного до голосника боку, які закриваються іншими вісьмома пальцями (рис.3).

ПОСТАВА СОПІЛКАРЯ ТА ПРАВИЛА ГРИ

Корпус має бути рівним і ненапруженим, незалежно від гри стоячи чи сидячи. Під час гри можливі легкі рухи корпусом, повороти голови, невеликі рухи ліктями, переступання з ноги на ногу. Не сутулитись, щоб легені добре наповнювались повітрям. Сідати напівстільця і не опиратися на спинку.

Ноги під час гри стоячи дещо віддалені між собою, одна з них може бути висунута трохи вперед. Це надає стійкості виконавцю. Під час гри сидячі ноги стійко спираються на підлогу або на підставку.

Голову тримати рівно, на опускаючи вперед і не відхиляючи назад. **Руки** не

притискати до корпусу, бо це утруднює дихання. Але й не занадто віддаляти від корпусу. Ліва рука піднесена дещо вище, бо закриває верхні аплікатурні отвори сопілки.

Пальці округлі. Без будь-якого напруження. Їх природний стан забезпечить вільність гри (всі суглоби округлі, як при опущеній і розслабленій руці див. рис. 4).

Губи повинні охоплювати половину денця та частину нижнього боку сопілки (див. рис. 5 та ілюстрацію виконання на сопілці). Сопілка кладеться на нижню губу, а верхня губа впирається у денце.

ГРА П'ЄС

Приступати до вивчення п'єс із фортепіанним супроводом можна лише тоді, коли учень набуде відповідної вправнос-

ті у сольному виконавстві. Тут все залежатиме від індивідуальних здібностей учня.

ЗВУКОДОБУТТЯ

На початковій стадії необхідно освоїти з учнем «Підготовчі вправи» на звуці «ЛЯ» (дивіться відповідний розділ). Для цього потрібно закрити отвори 1-2 (рис. 2), утримувати сопілку всіма пальцями правої руки і тримати інструмент під кутом приблизно 45°. Через щілинку в денці продувати повітря, відбиваючи язиком об зуби «ту» (ніби спльовуючи без слини).

ПІДБІР ЗНАЙОМИХ МЕЛОДІЙ ПО СЛУХУ

Починати вже можна після 3-4 уроків. Починати після дитячих примовок (див. розділ «Гра по слуху»). Поетапність засвоєння матеріалу:

1. Ілюстрація педагогом дитячої примовки (ритмізований текст).

2. Учень вистукує ритмічний малюнок примовки (дитячої пісні).

3. Педагог ілюструє гру примовки на фортепіано і на сопілці.

4. Учень відтворює проілюстроване педагогом.

Примітка. Гру по слуху сумішати з грою по нотах (паралельно).

ГРА З НОТ

Починати гру по нотах можна вже з другого уроку з ноти «ЛЯ» — (закриті верхні отвори зверху і знизу сопілки пальцями 1-2, рис. 2). Це найоптимальніший варіант щодо звукодобуття. Для стійкості інструмента можна утримувати сопілку пальцями правої руки. Отвори потрібно затуляти не кінчиками пальців, а серединою пучок (рис. 4).

Засвоєння правил ноточитання сопілкарем-початківцем провадиться в чотири етапи:

1. Пояснення написання ноти «ЛЯ» на нотному стані.

2. Пояснення розміру 2/4 та вистукування ритмічного рисунку вправи № 1 з рахунком вголос: раз-і, два-і (розділ «Нотні вправи»).

3. Гра «ЛЯ» на фортепіано з рахунком вголос.

4. Гра на сопілці з внутрішнім відмічанням долей такту (на початковій стадії — великим пальцем ноги).

Примітка. На наступних уроках дотримуватись такої ж поетапності засвоєння нотного тексту.

ПІДГОТОВЧІ ВПРАВИ

Вправа № 1 *. Виховання глибокого виконавського дихання.

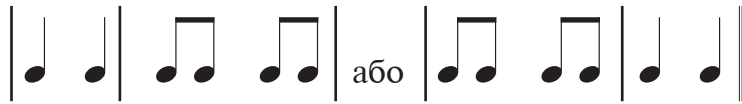
На звуці «ЛЯ» грати довгі тривалості на одному вдиху доти, доки вистачатиме повітря в легенях. Повторювати вправу по декілька разів, домагаючись рівного звучання інструмента.

* **Примітка.** Від надмірного вдиху буде октавне передування звука.

Вправа № 2. Засвоєння різних тривалостей окремо.

Гра без визначення розміру в три етапи: чвертками, вісімками, шістнадцятками. (Зміна тривалостей по вказівці педагога).

Вправа №3 . Гра в дводольному розмірі: дві чвертки і чотири вісімки та навпаки (чотири вісімки й дві чвертки). Повторювати вправу декілька разів з метою досягнення ритмічної чіткості гри.

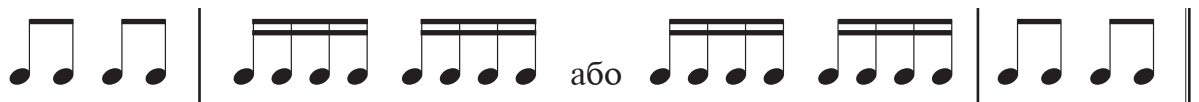
Вправа № 4. Гра в дводольному розмірі: чвертка + дві вісімки та навпаки.

Вправа №5. Гра в дводольному розмірі: дві чвертки + дві групи шістнадцяток (два такти) та навпаки.

Вправа № 6. Співставлення вісімок з шістнадцятками: Гра чотирьох вісімок та двох груп шістнадцяток (4+4) і навпаки.

* Ці підготовчі вправи не потребують від учня знань нотного запису тривалостей, а сприймаються ним з показу педагога (слухове сприйняття).

ЗРАЗОК ПОУРОЧНОГО ПЛАНУВАННЯ

Після освоєння підготовчих вправ та набуття початкових навичок підбору по слуху декількох дитячих примовок можна приступати до гри вправ з нот (розділ «Нотні вправи»). Лише після цих перших кроків освоєння гри на сопілці (приблизно через місяць) можна приступати до освоєння легких етюдів, побудованих на 1-3 звуках (розділ «Етюди»), але без супроводу.

Коли учень освоїть діапазон сопілки в межах бодай квінти-сексти, можна приступати до вивчення легких п'єс, побудованих на 2-3 звуках (див. «Перші кроки»).

Варто зауважити, що сопілкарям-початківцям спочатку дуже лячно грати під супровід фортепіано. Тому їх психіку потрібно готувати до цього поступово, обережно, але цілеспрямовано. Спочатку епізодичною легкою акордовою підтримкою педагога гри учня з метою розвитку його гармонічного слуху і вміння поєднувати свою гру з чієюсь підтримкою. Впевнившись, що учень не боїться такої підтримки, можна запросити концертмейстера. Головне дбати про динаміку технічного зростання учня.

Приступати до гри етюдів і п'єс з супроводом фортепіано можна не раніше, ніж через два місяці, коли учень набуде необхідної впевненості в грі легеньких етюдів і п'єсок в межах першої октави. Усе залежить від музичного обдарування учня, його кмітливості, технічної вправності, старанності та бажання грати в ансамблі з фортепіано.

Майже всі розділи підручника можна освоювати паралельно, за винятком ансамблів.

Згодом можна планувати уроки за такою схемою:

1. Гра легких вправ по слуху.
2. Гра легких сольних етюдів (пізніше з супроводом).
3. Гра легких п'єс, призначених для сольного виконання (див. «Перші кроки»).

4. Гра етюдів і п'єс з супроводом. Етюди і п'єси розміщені в посібнику за принципом поступового ускладнення. Хоча в розділах «Пори року» та «Класики дітям» цей принцип дещо порушений через необхідність готувати дітей до виступів на академічних концертах, вдома перед батьками та гостями, в школі перед однокласниками, під час обрядових свят: Різдва Христового, святкування Нового року, весняного та літнього циклів (обжинкові пісні). Літературні тексти додані для того, щоб сопілкарі краще розуміли зміст творів, вчилися акомпанувати співакам.

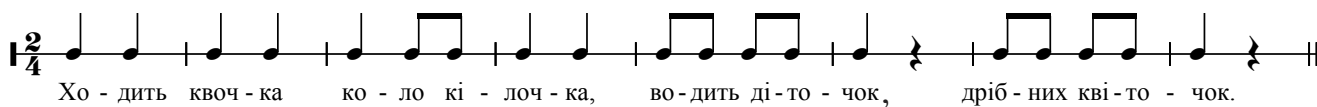
Обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, обжинкові тощо) подані без супроводу, бо виконуються переважно на відкритому повітрі. Сопілкар або дуєт сопілкарів акомпанують своїм ровесникам під час здійснення обряду.

До ансамблевої гри можна приступати в другому півріччі, коли в спецкласі педагога є декілька сопілкарів. Спочатку беруться твори без супроводу, згодом - з супроводом. (З малообдарованими або з технічно слабенькими учнями ансамблеву гру можна відкласти до наступного року навчання).

Іноді доцільно поєднувати в дуєті чи тріо різних за технічною вправністю гри та обдарованістю учнів: слабенькі тягнуться до рівня сильніших, що стимулює їх художньо-технічний ріст.

ПІДБІР ПО СЛУХУ

№ 1. На одному звуці – «ЛЯ» або «СОЛЬ» або «ФА»:

Аплікатура ноти ЛЯ

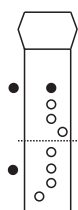
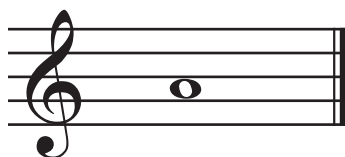

Рис. 6

- відкритий отвір
- закритий отвір

Закрийте перший та другий отвори великим та вказівним пальцями лівої руки. Сопілку тримайте «місточком».

«Місточок» — це пальці (великий, вказівний та мізинець) правої руки, покладені на 6-й, 7-й, 10-й отвори. «Місточок» служить тільки для підтримки сопілки.

Аплікатура ноти СОЛЬ

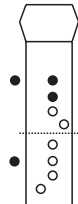
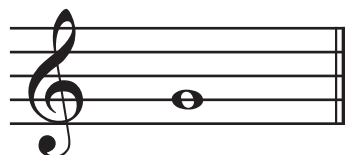

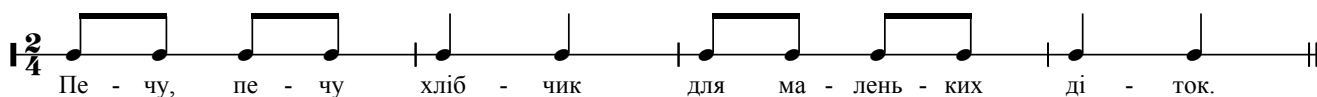
Рис. 7

- відкритий отвір
- закритий отвір

Закрийте перший, другий та третій отвори великим, вказівним та середнім пальцями лівої руки. Сопілку тримайте «місточком».

№ 2. На двох звуках – «СОЛЬ – ЛЯ» або «ФА – СОЛЬ»:

Аплікатура ноти ФА

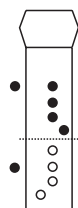
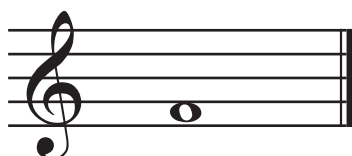

Рис. 8

- відкритий отвір
- закритий отвір

Закрийте перший, другий, третій, четвертий, п'ятий отвори пальцями лівої руки, а шостий отвір — великим пальцем правої руки.

№ 3. На трьох звуках – «ЛЯ – СОЛЬ – ЛЯ – ФА» або «СІ – ЛЯ – С І – СОЛЬ»

Аплікатура ноти СІ

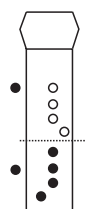
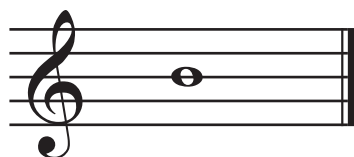

Рис. 9

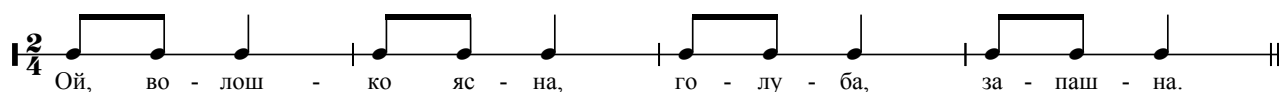

- відкритий отвір
- закритий отвір

Великим пальцем лівої руки закрийте перший отвір, пальцями правої руки закрийте п'ять нижніх отворів (6-10).

Грайте вправи. Вірно беріть дихання та правильно робіть атаку звука на «ту».

№ 4. На чотирьох звуках – «СОЛЬ – ФА дієз МІ – РЕ» або «ФА – МІ – РЕ – ДО»:

Аплікатура ноти МІ

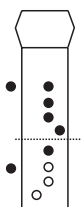
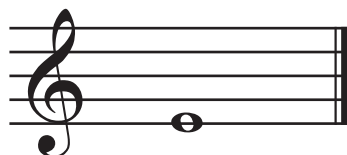

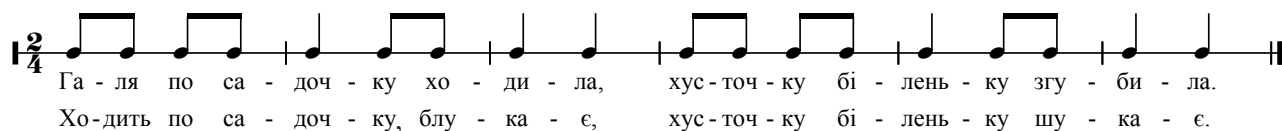
Рис. 10

- відкритий отвір
- закритий отвір

Закрийте з першого по п'ятий отвори пальцями лівої руки, а шостий та сьомий отвори — великим та вказівним пальцями правої руки.

№ 5. На п'яти звуках – «СОЛЬ – ЛЯ – СОЛЬ – ФА – МІ – РЕ» :

Аплікатура ноти РЕ

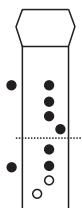
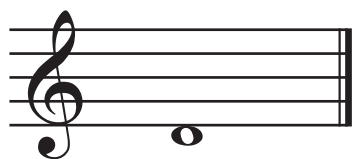

Рис. 11

- відкритий отвір
- закритий отвір

Закрийте перший, другий та третій отвори великим, вказівним та середнім пальцями лівої руки. Сопілку тримайте «місточком».

№ 6. На шести звуках – «ФА – МІ – РЕ – ДО – СОЛЬ – СОЛЬ» або від звуку «СОЛЬ» :

Аплікатура ноти ДО

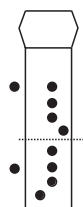
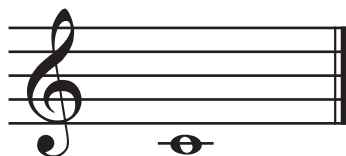

Рис. 12

○ відкритий отвір

● закритий отвір

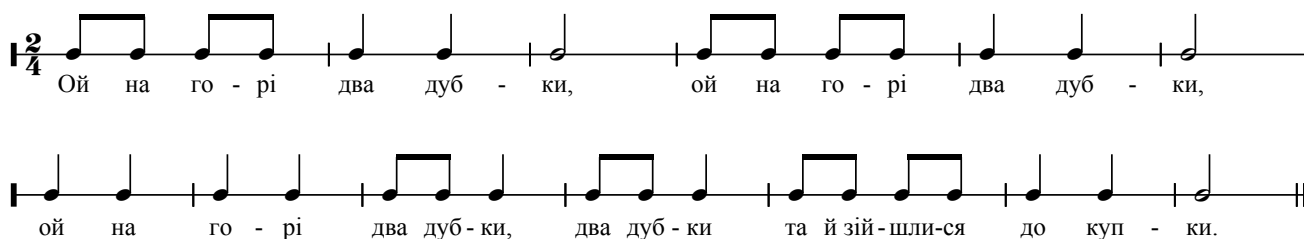
Закрийте перший, другий, третій, четвертий, п'ятий отвори пальцями лівої руки, а шостий отвір — великим пальцем правої руки.

Октавне передування

Октавне передування — це приблизно вдвічі сильніше вдування повітря, яке супроводжується збільшенням напруження губ і м'язів рота, а також активнішою атакою звука.

Октавне передування служить для ви-
добування звуків другої октави. Звуки
другої октави виконуються аплікатурою
першої.

№ 7. На шести звуках зі стрибком на секунду вгору від – «МІ» або від «РЕ» з використанням «мі бемоля»:

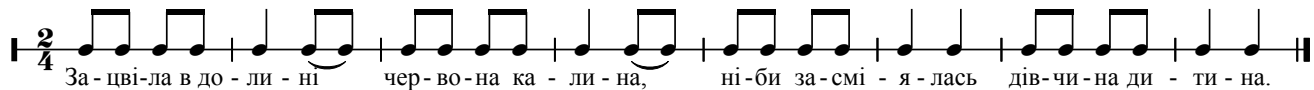
№ 8. На шести звуках від «РЕ» або від «МІ» з використанням «ре дієза» та «фа дієза» і затакту:

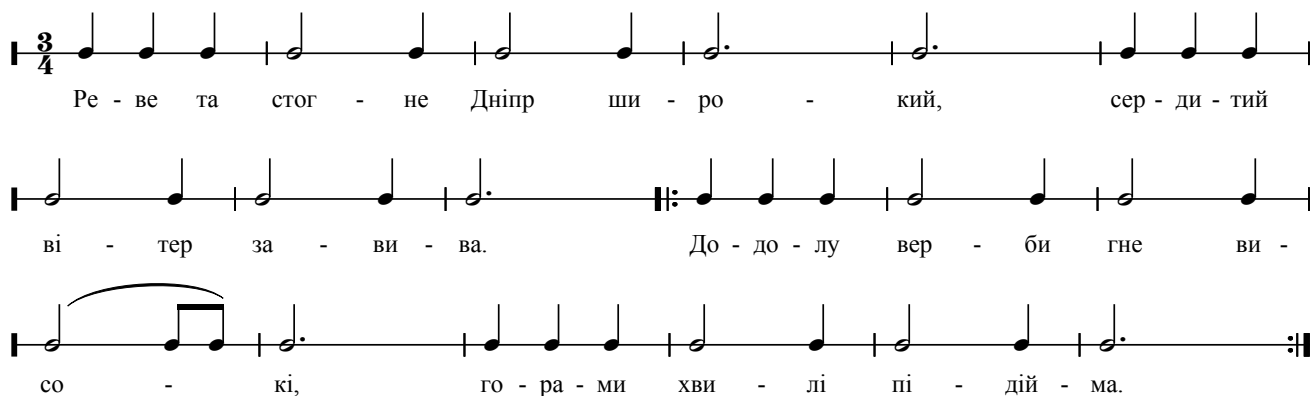
№ 9. На п'яти звуках від «МІ» з рухом по звуках тризвуку:

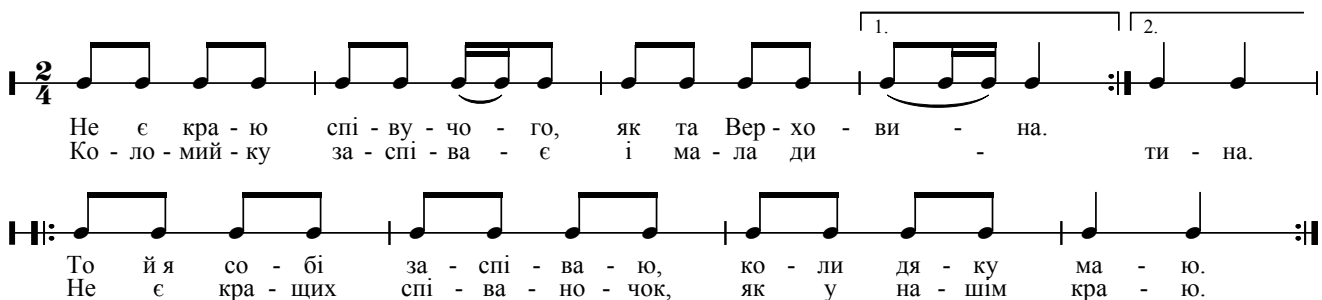
№ 10. На шести звуках від «МІ» та «РЕ» з використанням стрибків на ч.4, ч.5, м.6 вгору та нисхідного руху по звуках тонічного тризвуку:

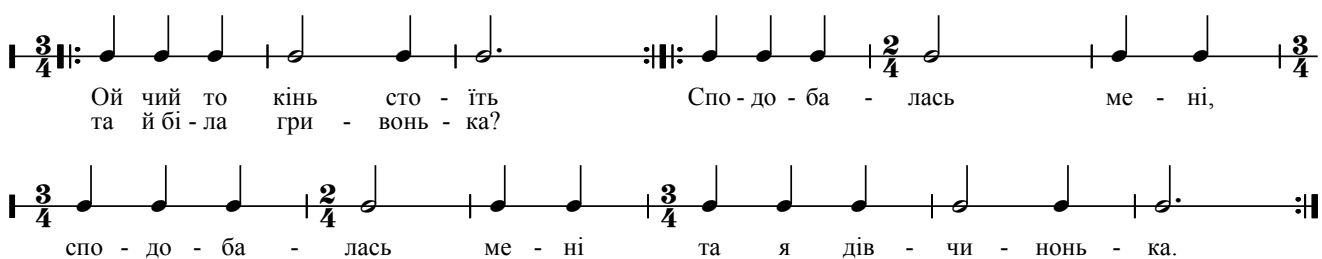
№ 11. На використання довгих тривалостей, (половинних нот та половинних з крапкою), руху по тонічному тризвуку вгору. Виховання глибокого дихання на довгих фразах.

№ 12. Використання пунктирного ритму: вісімками з крапкою плюс шістнадцятка, та двох шістнадцятих плюс вісімка. Квінтові стрибки вгору і вниз.

№ 13. Використання перемінного розміру 3/4 і 2/4. Підбирати від звуків «МІ» або «РЕ»:

* ч.4 — чиста кварта, ч.5 — чиста квінта, м.6 — мала секста.

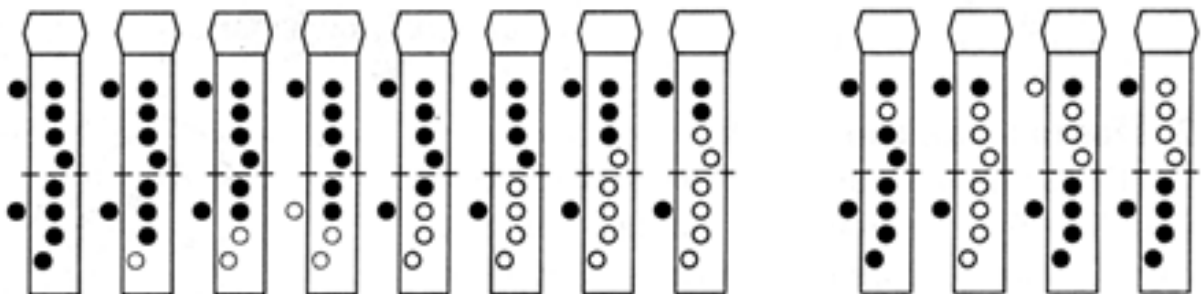
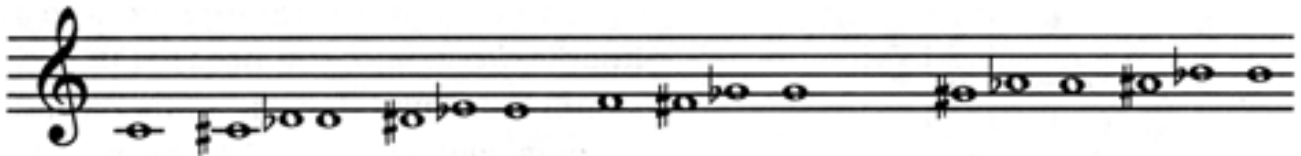
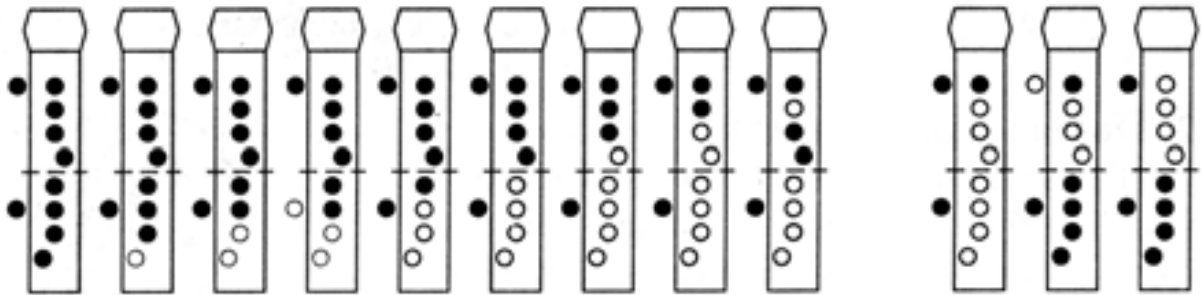
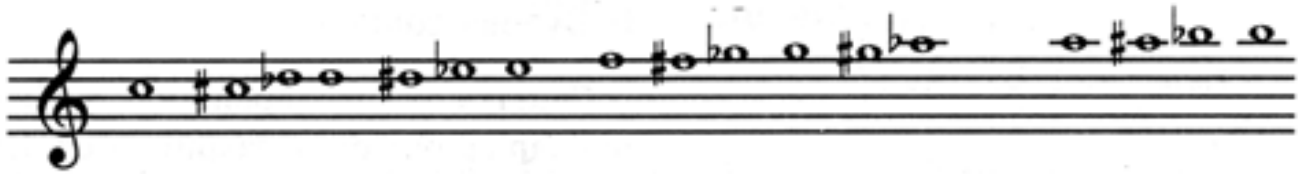
№ 14. Використання пунктирного ритму та групи: вісімка плюс шістнадцятки:

Од Ки - є - ва до Лу - бен на - сі - я - ла ко - но - пель. Дам ли - ха
за - ка - блу - кам, за - ка - блу - кам ли - ха дам. Зо - ста - неть - ся пе - ре - дам.

№ 15. Використання групи з 4-х шістнадцяток та пунктирного ритму (вісімка з крапкою плюс шістнадцята):

А вже вес - на, а вже крас - на, із стріх во - да кап - ле,
із стріх во - да кап - ле, із стріх во - да кап - ле.

АПЛІКАТУРА СОПІЛКИ

НОТНІ ВПРАВИ

Рис. 6

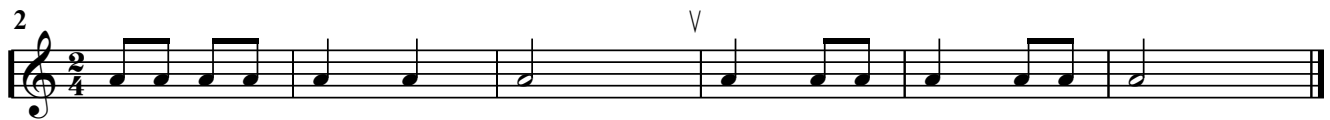
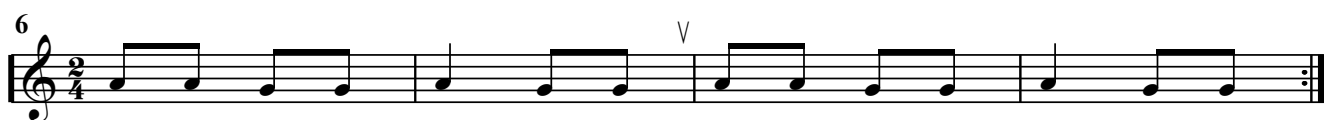
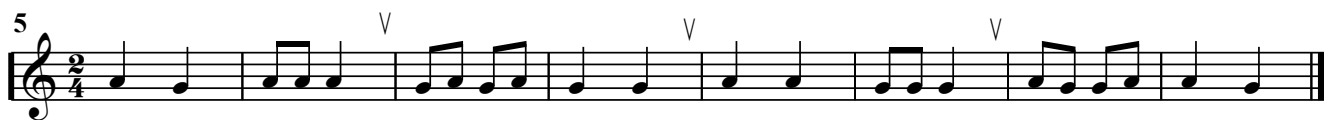
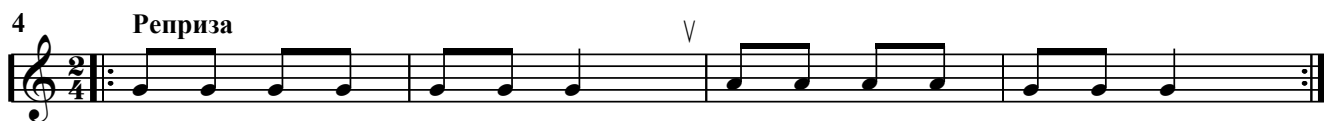
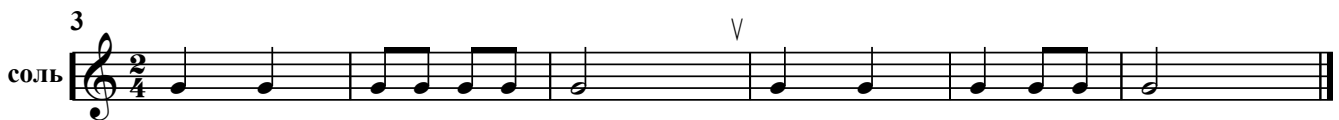

Рис. 7

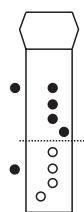
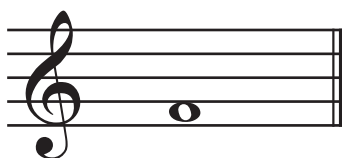

Рис. 8

○ відкритий отвір
● закритий отвір

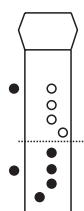
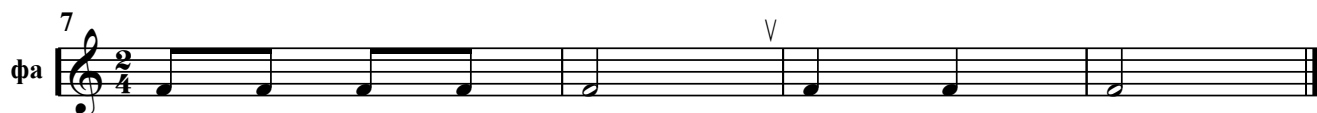
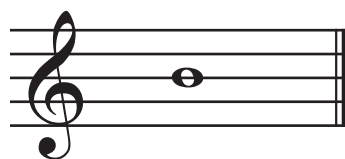

Рис. 9

○ відкритий отвір
● закритий отвір

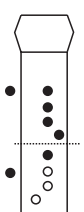
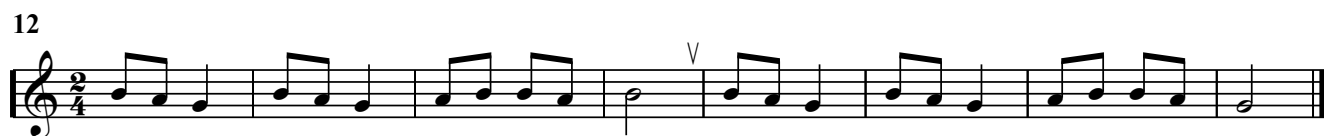
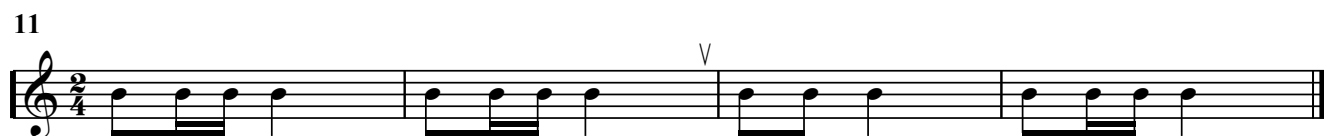
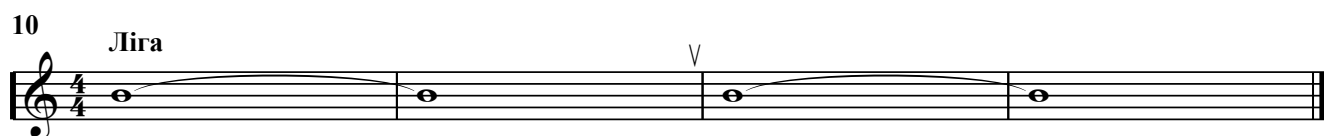
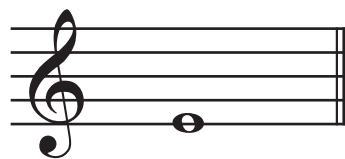

Рис. 10

○ відкритий отвір
● закритий отвір

13 Рис. 10

mi

14

15

16

17

18

19

20

21

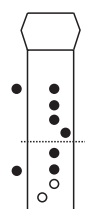
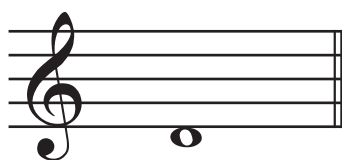
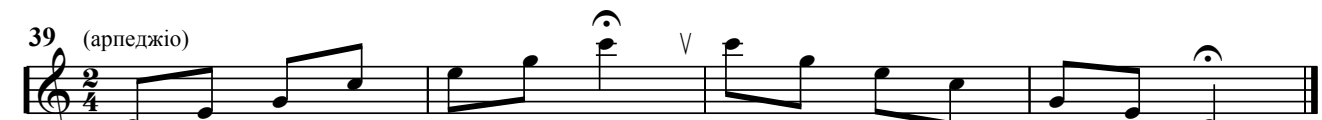
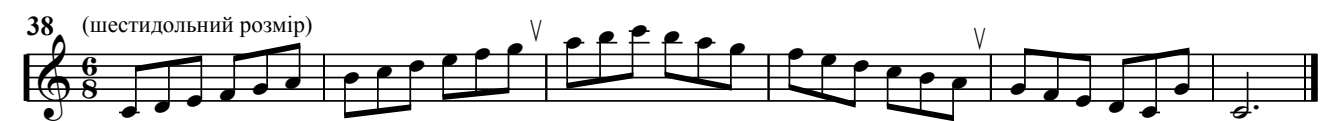
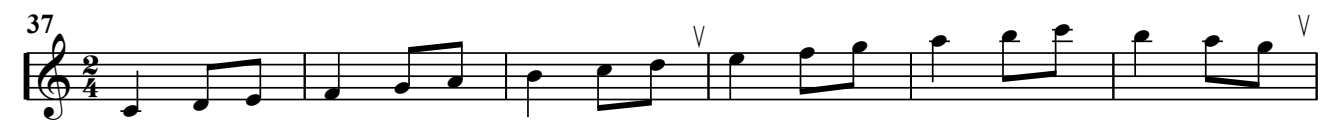
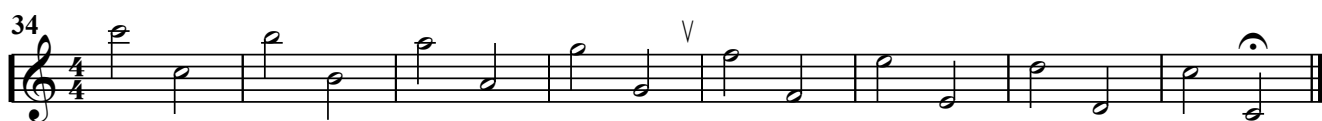
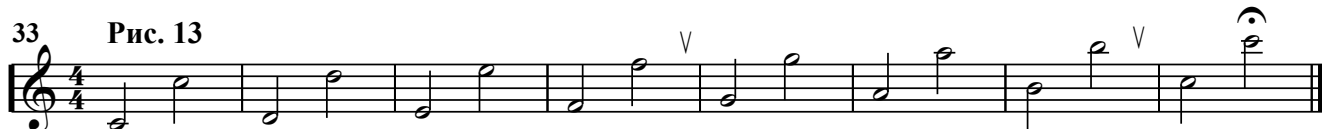
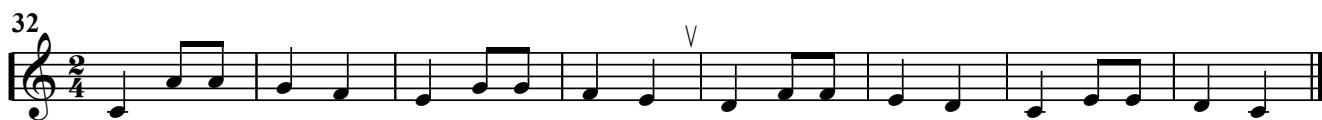

Рис. 11

- відкритий отвір
● закритий отвір

41 (тріолі)

фа-дієз

42 (рух по тонічному тризвуку)

43 (мінор)

44 (затакт)

сі-бемоль

45 (стакато в кінці)